

Hoe vreemd is de Beemster
Vanzelfsprekendheden en de toekomst van water in
Nederland

LEI

WAGENINGEN **UR**

Hoe vreemd is de Beemster
Vanzelfsprekendheden en de toekomst van water in
Nederland

Cor van der Weele

Projectnummer: 20008

Maart 2004

LEI, Den Haag

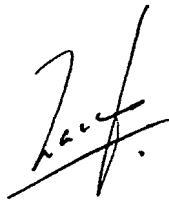
Voorwoord

Natuur en landschap hebben de afgelopen decennia volop aandacht gekregen. Niet alleen het belang van biodiversiteit, ook de behoefte van mensen aan vertraging is onderkend. Als belevenisdecor voor het vinden van rust en energie is natuur een welkome aanvulling geworden op onze drukke maatschappij. Hoewel er nog veel meervoudige wensen zijn om de toegankelijkheid verder te vergroten, lijkt 'natuur voor mensen' aardig geregeld.

Omgekeerd lijkt 'mensen voor natuur' via actieve bijdragen aan het beheer en de ontwikkeling van natuur zich minder gemakkelijk te ontwikkelen. Om te onderzoeken wat hier aan te doen valt, zijn in het DLO-programma Mensen en Natuur verschillende onderzoekslijnen en projecten uitgezet. Zo is onlangs de bundel *Medeverantwoordelijkheid voor natuur* (Overbeek en Lijmbach, 2004) gepresenteerd. Een belangrijke boodschap hierin is dat medeverantwoordelijkheid ook betrokkenheid en zeggenschap bij het natuurbeleid vereist. De vraag is of dit eenvoudig te realiseren valt, zeker zolang we natuur nog 'natuurlijk' vinden en niet beseffen hoeveel 'temmende' handen hiervoor in het geding zijn.

Dit essay gaat dieper in op de vanzelfsprekendheden in onze omgang met natuur en landschap, in het bijzonder rond water. Als er een thema is dat binnen de groene ruimte aandacht vraagt, en in Nederland gelukkig al eeuwen krijgt, is dat wel het waterbeheer. Vaak zijn we echter pas na schade wijs geworden. Het essay laat zien dat het niet nodig is op rampen te wachten om vanzelfsprekendheden en de daarmee samenhangende routines te doorbreken. Met het UNESCO-erfgoed de Beemster als voorbeeld wordt dit nader uitgewerkt.

Hoewel het filosofische gezichtspunt van dit essay voor beleidsmedewerkers van het ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit niet vanzelfsprekend en beleidsurgent was, is het idee wel gewaardeerd. Graag bedank ik Hans Faassen (directie Natuur) en Dick Koelenga (directie Kabinet) voor hun bereidheid hierin mee te denken. Hopelijk biedt dit essay nieuwe aanknopingspunten om de unieke Nederlandse koppeling van natuurlijkheid en kunstmatigheid tot kracht in het natuur- en landschapsbeleid te maken.

A handwritten signature in black ink, appearing to read 'L.C. Zachariasse', written in a cursive style.

Prof.dr.ir. L.C. Zachariasse
Algemeen directeur LEI B.V.

Inleiding

Omdat de zee stijgt, de bodem daalt en de rivieren waarschijnlijk steeds meer water naar onze delta zullen voeren, komen er van alle kanten waterproblemen op ons af. Waterdeskundigen, die deze problemen uiteraard eerder hebben zien aankomen dan andere mensen, waarschuwen ons sinds een aantal jaar: we zijn niet zo veilig als we dachten, er is een omslag nodig in onze omgang met water. Het rapport *Over stromen* (2000), dat zich richt op kennis- en innovatieopgaven rond water, is een van de documenten uit de beleids sfeer die dit verwoorden. Het rapport spreekt van een omslag van het 'keren' naar het 'accommoderen' van water, wat onder meer betekent dat water meer ruimte nodig heeft in het Nederlandse landschap. Deze omslag dient niet alleen de veiligheid, maar is ook gericht op een verdere verbetering van waterkwaliteit en het tegengaan van verdroging, en biedt bovendien kansen voor aantrekkelijk wonen en recreëren. Dat klinkt veelbelovend. Toch, zo constateert het rapport, verloopt de verandering niet zonder problemen. De knelpunten, en dus ook de kennis- en innovatieopgaven, betreffen vooral de interactie tussen waterbeheerders en burgers. 'Waarde van water' en 'beleving van water' zijn daarin belangrijke thema's: de kennis- en ervaringswerelden van watermanagers en watergebruikers moeten dringend beter op elkaar worden afgestemd, stelt het rapport.

In het licht van de toenemende dreiging kan dit eenvoudig worden gelezen als een roep om kennis die helpt om ook de burgers zover te krijgen dat ze de noodzaak van een omslag inzien, zodat ze de waterbeheerders steunen in de nieuwe plannen. Ik denk dat het tot op zekere hoogte inderdaad zo gelezen moet worden. De roep om afstemming valt ook zo te interpreteren dat ze alle partijen betreft, inclusief de waterdeskundigen, en dat iedereen moet veranderen. Ook dat is tot op zekere hoogte een juiste lezing. Waterbeheerders kunnen niet meer zonder meer de nieuwe recepten vaststellen, ze moeten naar de burgers leren luisteren.

In dit essay zal ik de botsing van waarden, inzichten en belangen bespreken in termen van vanzelfsprekendheden en veranderingen daarin. Belangrijke waarden, denkwijzen en uitgangspunten zijn vaak

zo gewoon dat mensen zich er niet scherp van bewust zijn. Ze kunnen er dan ook niet goed over denken en praten. Ik zal in dit essay betogen dat het belangrijk is stil te staan bij de diverse vanzelfsprekendheden rond water, de verschillende manieren waarop die vanzelfsprekendheden worden doorbroken en de vraag wat er voor oude vanzelfsprekendheden in de plaats komt. Ik bespreek vanzelfsprekendheid eerst in het algemeen en vervolgens concreter: welke vanzelfsprekendheden er bij diverse groepen leven of leefden, welke veranderingen er gaande zijn, en hoe daarmee om te gaan.

Vanzelfsprekendheden

'De Beemster??' Een veel voorkomende reactie als mensen horen dat de Beemster op de UNESCO-lijst van werelderfgoederen staat. De Beemster: is dat niet een doodgewone polder met eindeloze rechte wegen, van het soort waar we er nog wel een paar van hebben ...?

Het bijzondere van de Beemster, dat moet velen van ons wel even worden uitgelegd. De Beemster was de eerste van de grote Noord-Hollandse droogmakerijen, in 1612 op kosten van rijke Amsterdamse kooplieden drooggelegd onder leiding van Leeghwater en met behulp van 43 windmolens. Het is zo'n typisch Hollands kunststuk waarbij land op het water werd gewonnen. Teruggewonnen in dit geval, want het was daarvoor door veenafgravingen en stormen in een groot meer veranderd, zoals grote delen van Holland. Het bijzondere van de Beemster bestaat verder uit de geometrie van de inrichting: de randen zijn onregelmatig, maar de verkaveling daarbinnen laat een consequent doorgevoerd patroon van vierkante blokken zien. Door dit strakke ontwerp is de Beemster in dubbele betekenis een kunstwerk, waterstaatkundig zowel als esthetisch. Deze verkavelingsstructuur is bovendien nog vrijwel helemaal intact, hoewel er ook dingen verdwenen zijn, zoals de molens en de buitenverblijven van de Amsterdamse Kooplieden. En dingen bijgekomen, zoals snelwegen en huizen, en een aantal forten van de Stelling van Amsterdam.

Als je Nederland in internationaal perspectief bekijkt, zoals in UNESCO-verband uiteraard gebeurt, dan valt het niet op door

landschappen als de Veluwe, maar door de bijzondere relatie met water. Vijf van de zes werelderfgoed-monumenten in ons land getuigen daarvan: naast de Beemster zijn dat de molens van Kinderdijk, het voormalige eiland Schokland in de Noordoostpolder, het D.F. Woudagemaal in Lemmer en de Stelling van Amsterdam.¹ Het wemelt er over het algemeen niet van de bezoekers, behalve in Kinderdijk, maar dat zijn dan wel vooral buitenlanders. Buitenlanders, zo signaleert waterstaatshistoricus Willem van der Ham (2002), lijken de waarde van Nederland beter te onderkennen dan wij zelf. Hij vermoedt dat die toeristen behalve in Kinderdijk vast ook erg geïnteresseerd zouden zijn in de Beemster, Schokland, enzovoort, maar niemand die hen er heen leidt, net zo min als naar een andere indrukwekkende plaats in verband met het water: het laagste punt van Nederland, in de Zuidplaspolder tussen Gouda en Nieuwerkerk aan de IJssel. Een plaats die meer aandacht verdient dan de bescheiden infoborden bij het gemaal Abraham Kroes, die de lezer vertellen dat het land achter het gemaal bijna 7 meter onder NAP ligt. Er komt haast niemand kijken, verzucht Van der Ham, terwijl het gemaal nota bene al haast net zo bijzonder is als de plek. Niet bijzonder mooi, maar wel polder- en boezemgemaal in één.

Van der Ham verwijst naar de Raad voor het Landelijk Gebied, die dit verschijnsel in de nota *Made in Holland* (1999) een naam heeft gegeven, namelijk geografische scheeftrekking. Dat wat algemeen voorkomt (veenpolders, zeeleigebieden, droogmakerijen) vinden wij Nederlanders gewoon, terwijl het op internationale schaal uniek is. De bossen die wij bijzonder vinden zijn internationaal gezien juist niet zo speciaal. Op Europees niveau, schrijft de Raad, wordt Nederland vooral gezien als een delta, en is de strijd tegen het water een belangrijk aspect van de Nederlandse identiteit. Die identiteit kent overigens meer aspecten; ook het intensieve agrarische grondgebruik en de stedelijke dominantie in het landelijk gebied zijn kernpunten. Onder de kop 'De knop moet om' stelt de nota dat het tijd is voor een omslag: Nederland moet meer historisch besef krijgen en meer gevoel voor de esthetiek van het alledaagse en gewone.

¹ Nummer 6 is het Rietveld-Schröderhuis in Utrecht.

Een vervolgvraag is: hoe doe je dat, meer oog krijgen voor het alledaagse en gewone? De nota doet wel veel aanbevelingen, maar gaat niet expliciet op deze vraag in. Toch verdient deze hoe-vraag systematische aandacht, want dat vanzelfsprekendheden een grote rol spelen in de waarde en beleving van het landschap is, als het gaat om betrokkenheid en verantwoordelijkheid, een probleem.

Laat ik beginnen met vanzelfsprekendheid als verschijnsel. Dat wat gewoon is en vanzelf spreekt zien we niet als bijzonder, zien we zelfs vaak helemaal niet. De betekenis van de dingen waarmee we zijn opgegroeid is vaak heel moeilijk helder te krijgen. Dat betekent niet dat ze geen grote waarde hebben, maar wel dat wij ons van veel van onze waarden niet scherp bewust zijn. Pas als ze om een of andere reden minder gewoon worden, als ze bijvoorbeeld verdwijnen of worden bedreigd, verdwijnt de vanzelfsprekendheid en wordt de waarde duidelijker.

Zijn vanzelfsprekendheden onbewust? 'Vanzelfsprekend' is afgeleid uit de uitdrukking *het spreekt vanzelf*, zegt mijn oude Van Dale woordenboek, en de betekenis is: 'zó dat het niet uitdrukkelijk gezegd hoeft te worden, dat men niets anders kan verwachten; voor de hand liggend'. Hier wordt niet gesproken over onbewustheid, en dat lijkt ook inderdaad niet onlosmakelijk met vanzelfsprekendheid te zijn verbonden. Dat pompen en gemalen noodzakelijk zijn om Nederland droog te houden, en dat die onderhouden moeten worden, is bijvoorbeeld voor waterbeheerders een vanzelfsprekendheid waar ze zich goed genoeg van bewust zijn. Elke groep deskundigen die actief met een onderwerp bezig is, ontwikkelt een verzameling gedeelde waarden en aannames. Als deze mensen zich eigenlijk niet meer (kunnen) voorstellen dat er ook andere aannames denkbaar zijn, worden deze aannames vanzelfsprekendheden. Die zijn niet perse onbewust. Maar zaken die zo vanzelf spreken dat wij erover kunnen zwijgen, hebben wel de neiging om uit de voorgrond van het bewustzijn te verdwijnen; wat vanzelf spreekt gaat steeds zachter spreken. De dagelijkse werkelijkheid zit vol met dingen waarover we geen aanleiding hebben speciaal te praten of te denken. Dat een wei met koeien een vanzelfsprekend Hollands landschapsbeeld is realiseren we ons misschien pas als het een bedreigd beeld wordt,

doordat de koeien op stal blijven of de weiden worden volgebouwd, of als we uit een buitenland terugkomen.

Terwijl vanzelfsprekendheden dus kunnen verschillen in de mate waarin we ons ervan bewust zijn, hebben ze wel gemeen dat ze gewoon, vertrouwd en onproblematisch zijn. Ze vormen de routinematige werkelijkheid. Als we onze vanzelfsprekende waarden of aannames willen verhelderen of in een ander perspectief willen zien moeten we ze dus problematiseren; ongewoon en minder vertrouwd maken, er op een of andere manier afstand van nemen. We moeten er als het ware enigszins van vervreemden. Een vanzelfsprekendheid overleeft het niet als er met een blik van be- of vervreemding naar wordt gekeken.

Vervreemding en verwondering

Vervreemding is verwant met verwondering, volgens Plato het begin van alle filosofie. In zijn *Inleiding tot de Verwondering* (1967) ziet Cornelis Verhoeven verwondering als de ondermijning van vanzelfsprekendheid: 'Vanzelfsprekend is alleen datgene waarover niet wordt gedacht. De verwondering over het zo-zijn van een ding wordt in beweging gebracht door een mogelijkheid van anders-zijn' (p.31). Metaforen van afstand spelen in het boek van Verhoeven een belangrijke rol: ver van huis zijn, ontheemd zijn, is een beeld voor verwondering. Hij bespreekt ook vervreemding als een aspect van verwondering, een ontwrichtend aspect dat te maken heeft met verdwalen en het verliezen van identiteit.

Inderdaad, vervreemding klinkt gevaarlijk, gevaarlijker althans dan verwondering. Het woord verwijst naar afstand, maar met connotaties van onbereikbaarheid, verlies en isolement. Als afstand groot en overbrugbaar wordt, ontstaan er problemen, psychisch, maatschappelijk, cultureel. Ik wil het begrip vervreemding niet grondig uitdiepen¹, maar deze connotatie van gevaar is er wel

¹ In de jaren zeventig was het een belangrijk concept in sociale theorievorming, waarover vele boeken verschenen, vanuit het idee dat het allerlei problematische verschijnselen en tendensen in moderne samenlevingen verhelderde (zie bijvoorbeeld Johnson, 1973).

duidelijk inherent aan. Dit lijkt me passend als het gaat om het doorbreken van vanzelfsprekendheid; vanzelfsprekendheid en vervreemding hebben allebei hun gevaren. Tussen het gevaar van bekrompenheid en het gevaar van ontheemd isolement ligt een spanningsveld waarin we een weg moeten banen als we enerzijds onze eigen positie in perspectief willen kunnen zien en anderzijds niet helemaal willen verdwalen.

Verwondering, vervreemding, afstand tot het vertrouwde en vanzelfsprekende zijn, als begin van alle filosofie, voor een filosoof misschien te vanzelfsprekend iets goeds. Spreekt het wel zo vanzelf dat filosofie iets goeds is - en vooral: wat hebben niet-filosofen daar aan?

Verwondering doorbreekt doelgericht voortsnelen, het leidt tot vertraging, zelfs tot stilstand. In het laatste hoofdstuk van zijn boek geeft Verhoeven prachtige beschouwingen over 'wonen in het uitstel', over langzaamheid, waarnemen en over wat wij nu onthaasting zouden noemen. De weg is daarbij het doel, 'de omweg naar wat we al hebben'. Haastig voorbij lopen aan wat we onderweg tegenkomen berooft het leven van zijn zin (p. 216).

Voorzover iedereen op zoek is naar de zin van het leven is dit in feite een oproep aan iedereen tot op zekere hoogte filosoof te worden, stil te staan bij het gewone en vanzelfsprekende en te gaan wonen in het uitstel van definitieve oordelen. Verhoeven bepleit een meer passieve, beschouwende manier van leven dan hij om zich heen ziet en keert zich tegen het ongeduldige activisme dat alles zo snel mogelijk anders en beter wil hebben. Zijn overtuiging dat zin zich beter laat vinden in een langzame aandacht dan in een haastig voortrennen klinkt nu nauwelijks minder actueel dan in 1967.

Ook maatschappelijk valt er te winnen bij zulk stilstaan, ook voor niet-filosofen en ook in verband met water.

In de eerste plaats zijn vanzelfsprekendheden grote obstakels als er meningsverschillen bestaan. Er is een zekere afstand tot eigen opvattingen noodzakelijk voor het inzicht dat er ook andere interessante perspectieven op de werkelijkheid kunnen bestaan. Waar maatschappelijke botsingen bestaan, zoals rond water, daar zijn die verschillende perspectieven evident, en om gezamenlijke oplossingen te vinden is een erkenning van elkaars perspectief nodig. Daar hoort

ook interesse bij in beperkingen en blinde vlekken van het eigen gelijk.

In de tweede plaats staan vanzelfsprekendheden creativiteit in de weg. Als zeespiegelrijzing, rivierpieken en bodemdaling doorzetten staat Nederland voor grote kwesties, waarbij meer van hetzelfde niet genoeg helpt. Harder pompen wordt op den duur ook simpelweg te duur. Maar nieuwe wegen vinden is niet iets gemakkelijk als er al goedgebaande wegen zijn. Het brein, zo leert les 1 van creativiteitstrainingen, is goed in het vormen van patronen maar slecht in het doorbreken ervan. Het loslaten van wat vanzelf spreekt gebeurt niet vanzelf, er zijn schokken of kunstgrepen voor nodig. Creativiteitstrainingen bestaan voor een groot deel uit het aanbieden en oefenen van zulke kunstgrepen, zoals het omkeren van vooronderstellingen, het leggen van onverwachte verbanden en het uitstellen van een oordeel over de bizarre ideeën die daaruit ontstaan.

Vervreemdingstechnieken

Er bestaat geen mechanisch recept voor verwondering en vervreemding, maar dat wil niet zeggen dat er niets te zeggen valt over de routes erheen. Als we vanzelfsprekendheden beter in beeld willen krijgen zou een kistje met vervreemdingstechnieken wel eens nuttig kunnen zijn. Een begin van een overzicht van zulke technieken is niet zo moeilijk te bedenken, het bovenstaande bevat al verschillende aanknopingspunten. Afstand nemen lijkt een centraal element, en dat kan op verschillende manieren.

Misschien de voornaamste manier waarop vanzelfsprekendheden worden doorbroken zoeken we niet op maar komt over ons: *problemen of rampen*. De ramp van 1953 doorbrak het achtergrondidee dat Nederland veilig was achter de dijken, en schiep in een klap meer dan voldoende draagvlak voor een snelle uitvoering van de Deltawerken. Met de vordering van de Deltawerken en de jaren nam het gevoel van gevaar af en ging Nederland zich weer veilig voelen achter de nieuwe dammen en verhoogde dijken. Dit op den duur tot toenemende frustratie van waterbeheerders, die hoofdschuddend aanzagen dat de waterpieken in de grote rivieren van

de jaren negentig door velen eerder werden gezien als een bron van opwinding, vermaak en ramptoerisme dan als een serieuze bedreiging. Ze begonnen het lage bewustzijn van de gevaren van hoog water onder burgers zorgelijk te vinden. 'Geef ons heden ons dagelijks brood, en af en toe een watersnood', is een tekst die waterstaatsmensen in dit verband nogal eens citeren (zie bijvoorbeeld Schreuder, 2003).

Rampen mogen een werkzame manier zijn om mensen wakker te schudden, maar verder zijn ze nauwelijks legitiem. Rijkswaterstaat kan er moeilijk op aansturen, het is haar hoofdtaak ze te voorkomen. Andere vervreemdingsstrategieën, die we wél bewust kunnen opzoeken, zijn dan ook nuttig om de wakkerschudfunctie van rampen voor te zijn. Ik wil er hier twee nader bekijken. We kunnen ten eerste proberen te kijken *met de ogen van anderen*. Dat kunnen anderen zijn van allerlei soort: uit een andere tijd, een ander land, een andere provincie of positie. De tweede manier van vervreemding waar ik op in zal gaan legt de nadruk op bewustwording van de woorden die we gebruiken, in het bijzonder *metaforen*. Deze twee manieren vormen geen uitputtende verzameling vervreemdingstechnieken, maar laten wel zien dat er actieve strategieën bestaan om vanzelfsprekendheden in beeld te krijgen; we zijn niet tot problemen en rampen veroordeeld om ze te ontdekken. Deze actieve routes zien we rond water ook volop in bedrijf, zoals zal blijken.

De blik van anderen

God schiep de wereld, maar de Nederlanders schiepen Holland. Deze uitspraak, vol ontzag voor de kunstmatigheid van Nederland, typeert Nederland door ogen van buitenlanders.¹ Buitenlanders zijn interessante anderen als het gaat om het onderzoeken van zulke zaken als nationale identiteit, of de geografische scheeftrekking waarover de Raad voor het Landelijk Gebied spreekt. Daarbij moeten we overigens niet alleen maar positieve waardering verwachten; allochtonen bijvoorbeeld verlangen temidden van de Nederlandse kunstmatigheid

¹ En ook vóór buitenlandse ogen: een kernbeeld voor het 'in de markt zetten' van Nederland.

soms ook erg terug naar de wilde natuur van het land van herkomst (Somers et al., 2004).

Buitenlanders kunnen heel goed begrijpen wat er zo bijzonder is aan de Beemster. Misschien is dat de reden dat kopieën van een artikel in *Skyward*, het blad van Japanese Airlines, als informatiemateriaal worden gebruikt in de Beemster. Weinig spreekt voor de Japanners vanzelf, dus veel moet worden benoemd. Zo begint het artikel uit te leggen wat het woord polder betekent: teruggewonnen land, een betekenis die overigens maar een deel van de lading van Van Dale's uitgebreide omschrijving dekt.¹ Het artikel beschrijft het ambitieuze plan van Leeghwater het Beemstermeer met behulp van windmolens leeg te malen, en de latere vervanging van de molens door gemalen, die, om de Beemster droog te houden, jaar in jaar uit 25 miljoen kubieke meter water de ringvaart in pompen. Het wijst op de vermetelheid van de hele onderneming, en de manier waarop de Nederlanders sowieso de hele tijd de voorzienigheid tarten, iets dat onvermijdelijk gepaard gaat met schuldgevoel en angst voor Goddelijke wraak. Dit schuldgevoel, heeft de schrijver horen fluisteren, kleurt nog steeds de nationale psyche.

Voelen wij ons heel gewoon als we in een polder rondlopen of rijden, het artikel voor het Japanse vliegtuigblad beschrijft een vreemd gevoel van angst en claustrofobie, door het besef dat je meters onder de zeespiegel zit, in feite op de bodem van een meer, en door het gezicht van de boten in de ringvaart die boven je hoofd varen. Alsof je in een omgekeerd eiland bevindt.

Diana Raines Ward beschrijft in haar boek *Water Wars* (2002), dat grotendeels over heel andere oorden en waterproblemen gaat maar toch opent met Nederland, hetzelfde gevoel als ze in Zoetermeer rondrijdt. Ze is zich er erg van bewust dat ze zich eigenlijk op de bodem van een meer bevindt. Nog erger is dat gevoel in Zeeland, waar het water zo overvloedig en dichtbij is: hoewel het landschap op het eerste gezicht gewoon genoeg aandoet, met bomen, kerken, huizen

¹ Opnieuw mijn oude Van Dale (1970): 'door waterscheidingen begrensd stuk land of gebied waarin de waterstand kan worden beheerst, bepaaldelijk door bemaling met molens of (thans) door stoom- en elektrische gemalen: *de polders worden onderscheiden in zeepolders of bedijkingen, droogmakerijen, rivierpolders en veen- of koepolders; enige polders zijn gewoonlijk verenigd tot een waterschap.*'

enzovoort, voelt ze zich continu ongemakkelijk, beseffend dat de Noordzee zich boven haar hoofd bevindt. De Zeeuwen lijken zich helemaal veilig te voelen in hun schattige dorpjes, schrijft ze, maar ze denkt niet dat ze zich zelf ooit thuis zou kunnen voelen in dit onderwaterlandschap (p.32-33). Wellicht ligt ditzelfde ongemakkelijke gevoel deels ten grondslag aan een scenario uit een Pentagon-rapport over klimaatverandering dat in februari 2004 uitlekte (*NRC 23 februari 2004*), waarin grote delen van Nederland al in 2007 onbewoonbaar zijn geworden als gevolg van hevige stormen. Den Haag is in dit scenario dan bijvoorbeeld al opgegeven.

Voor Nederlanders biedt ook de UNESCO-lijst een hulpmiddel voor zo'n blik van buitenaf: de lijst laat zien wat in Nederland in internationaal perspectief bijzondere erkenning krijgt. Hij spoort ons aan ons af te vragen waarom de Beemster op die lijst staat, en leidt zo haast onvermijdelijk tot een nieuwe kijk op de ringvaart en al die rechte wegen daarbinnen. Ik ben op geleide van de lijst toch ook maar eens naar Kinderdijk gegaan. Het souvenirwinkeltje geeft inderdaad het clichébeeld van Nederland - molens, tulpen, koeien, water - maar precies dat clichébeeld, deels vanzelfsprekend, deels achterhaald, verwijst naar een werkelijkheid met een rijke en fascinerende historie, en Kinderdijk is met zijn dubbele boezem waterstaatkundig en historisch een fascinerende plek. De lijst stuurt ons verder naar het fragiele Schokland en het robuuste Wouda-gemaal en nodigt uit tot overpeinzing van de enorme inspanningen die nodig zijn geweest om de vele tientallen forten van de Stelling van Amsterdam en de Nieuwe Hollandse Waterlinie te bouwen. Hij biedt ons een nieuwe ingang in eigen land.

Zoals het bovenstaande aangeeft kan ook afstand in de tijd tot een nieuwe blik leiden. De geschiedenis van de Nederlandse landschappen is lang en gecompliceerd. Er zijn tijden geweest dat je naar Engeland kon lopen, maar ook, en veel korter geleden, tijden waarin Holland voor een groot deel bestond uit grote en zich steeds maar uitbreidende meren. Wie zich erin verdiept krijgt in toenemende mate oog voor allerlei lagen en tekens in het landschap, zal leren het landschap te 'lezen', om met Willem van Toorn (1998) te spreken. Zal zich ook steeds meer verbazen over de onachtzaamheid waarmee met die geschiedenis de afgelopen decennia is omgesprongen. Zo

beschrijft Van Toorn zijn verbijstering over het ontbreken van inzicht in de betekenis van cultuurlandschappen in de hoofden van plannenmakers belast met de dijkverzwarringsprojecten in het gebied van de grote rivieren. 'Het heeft jaren gekost voor ze zelfs maar begrepen dat milieugroepen, journalisten en kunstenaars het niet (alleen) over natuur hadden, maar vooral over cultuur, de betekenis van 'leesbare' landschappen voor de menselijke ervaring' (p.75).

Dit laatste illustreert tegelijk dat niet alleen buitenlanders interessante 'anderen' zijn. Ook binnen Nederland bestaan veel mensen en groepen met verschillende vanzelfsprekendheden. In alle gevallen geldt dat de ogen van anderen eye-openers kunnen zijn. Bij de verdere uitwerking daarvan wil ik ook de andere vervreemdingstechniek betrekken.

Metaforen

Vanzelfsprekendheden zitten ook verstopt in de taal waarin we over landschap en water spreken; in het bijzonder wil ik het daarbij over metaforen hebben. Deze strategie heeft iets meer introductie nodig. Metaforen zijn begrippen die uit domein A zijn getransporteerd naar domein B; ze maken dus iets duidelijk over domein B in termen van domein A. Een metafoor brengt een onderwerp daardoor op een specifieke manier in beeld: hij belicht sommige aspecten, en laat andere buiten beeld.

Lakoff en Johnsons *Metaphors We Live By* (1980) markeerde het begin van een nieuwe benadering, waarin metaforen niet meer als eigenlijk overbodige taalversierselen worden gezien, maar een cognitieve, conceptuele rol hebben. Het inmiddels klassieke openingsvoorbeeld van hun boek betreft het spreken en denken over dialoog in oorlogstermen ('dat argument trof doel', 'zijn verdediging was zwak' etcetera), met als overkoepelende metafoor 'discussie is oorlog' 'Argument is war'. Niet alleen taal, maar ook denken zonder metaforen is ondenkbaar, luidde hun boodschap.

Maar metaforen zijn zo verankerd in ons spreken en denken dat we ze vaak niet opmerken. Dat heeft te maken met hoe we als jonge kinderen leren, stellen Lakoff en Johnson in een recenter boek (1999),

waarin ze de cognitiewetenschap te hulp roepen. We leren begrippen gebruiken in voortdurend zintuiglijk contact met onze omgeving, waarin we dingen begrijpen door ze te zien en te pakken, waarin groot hetzelfde is als belangrijk en warmte is geassocieerd met intimiteit. Als deze automatische gelijkstellingen verdwijnen, blijven de verbanden wel bestaan, en zo ontstaan primaire metaforen (begrijpen is zien, belangrijk is groot, intimiteit is warmte, enzovoort) die later worden gecombineerd tot complexe metafoorsystemen. Ze zijn grotendeels zo vanzelfsprekend dat we ze niet meer opmerken, en veelal realiseren we ons ook het metaforische karakter van wat we zeggen niet. Alleen nieuwe en onverwachte metaforen merken we op.

Een paar voorbeelden zijn misschien goed: als we het hebben over de *benadering* van onderwerp X, Y, of Z, zullen we ons meestal niet realiseren dat we een ruimtelijke metafoor gebruiken, waarin begrijpen wordt beschreven in termen van dichterbij komen. Ook het denken over water bevat veel vertrouwde metaforen. Denk aan een begrip als waterhuishouding; het is voor mensen die ermee werken zo gewoon dat ze bij het metaforische karakter meestal niet zullen stilstaan. Staan we er trouwens bij stil dat stilstaan een metafoor is voor aandacht? 'Vanzelf spreken' een metafoor voor wat gewoon is? 'Met andere ogen' een metafoor voor veranderde waarneming?

Ook de strijd tegen het water is lange tijd zo gewoon geweest dat hij eigenlijk vanzelf sprak. Maar als we een vertegenwoordiger van Rijkswaterstaat ineens horen zeggen dat we moeten ophouden het water als vijand te zien en er in plaats daarvan een dialoog mee moeten aangaan, dan realiseren we ons dat er iets ingrijpend is veranderd. Of, als dialoog oorlog is, misschien toch niet? Straks meer daarover.

Metaforen maken het vreemde vertrouwd, zo vertrouwd op den duur dat ze het inlijven in ons systeem van vanzelfsprekendheden. Om daar oog en oor voor te krijgen is opnieuw afstand nodig. Die afstand ontstaat zodra we gaan letten op de metaforen die we gebruiken en ze serieus gaan nemen als sturende krachten. Literaire taal wordt vaak geacht die rol te hebben: literaire taal dient ter vervreemding ('defamiliarization') van onze normale ervaring, met name door de aandacht uitdrukkelijk op zichzelf te richten als een bijzondere manier van uitdrukken. Daardoor kan literaire taal het vanzelfsprekende weer

tot spreken brengen, om een vreemde combinatie van metaforen te gebruiken. Lakoff en Turner (1989), in hun boek over poëtisch metafoorgebruik, sluiten bij deze analyse van literair taalgebruik aan en schrijven dat dichters hiertoe verschillende strategieën gebruiken: ze verbreden metaforen, diepen ze uit, zoeken de grenzen ervan op en maken nieuwe samenstellingen. Wie metaforen bestudeert, schrijven Lakoff en Turner, wordt geconfronteerd met verborgen aspecten van eigen geest en cultuur, ontdekt dat metaforen ons begrip van de alledaagse werkelijkheid vormgeven, en dat wereldbeeld en verbeelding zich binnen de grenzen van metaforen bewegen.

In dit essay streef ik niet naar een literaire vervreemding van metaforen. Het doel is eenvoudiger: expliciete aandacht voor een aantal invloedrijke metaforen rond water en landschap, en voor de veranderingen daarin, als een van de vervreemdingstechnieken. Wie zich bewust wordt van leidende metaforen, wordt zich niet alleen bewust van leidende gedachten, die belangrijke vanzelfsprekendheden kunnen zijn, maar realiseert zich haast onvermijdelijk dat je er dan ook anders over kunt denken: het onderwerp in het licht van andere metaforen kunt bezien.

Donald Schön (1979) noemt zulke leidende metaforen 'generatief', omdat ze de waarneming van delen van de werkelijkheid genereren. Hij stelt net als Lakoff en Johnson dat inzicht in metaforen, generatieve metaforen in zijn geval, een belangrijke manier is ons bewust te worden van de aard en de beperkingen onze denkkaders of 'frames'. Anders dan Lakoff en Johnson veronderstelt Schön niet dat alle metaforen hun basis hebben in lichamelijke ervaring. Hij legt daarom meer nadruk op de mogelijkheid om nieuwe metaforen te introduceren, die van allerlei soort kunnen zijn.

Nieuwe metaforen worden inderdaad vaak bewust geïntroduceerd. Iina Hellsten (2002) wijst er terecht op dat nieuwe metaforen kracht hebben als en doordat ze expliciet, verrassend en bewust zijn. Ze creëren nieuwe denksporen. Naarmate ze conventioneeler en gewoner worden, wordt hun stem zachter en verzwakt het bewustzijn rond hun gebruik. Ook creativiteitstrainingen maken gebruik van nieuwe, zelfs willekeurige, metaforen.

Een bewuste vernieuwing van metaforen is rond water volop aan de gang. Om te begrijpen wat er in het denken over water aan de hand

is moeten we daarom niet alleen kijken naar vanzelfsprekendheden die verstopt zitten in oude conventionele metaforen rond water, maar ook naar de introductie van nieuwe metaforen.

Voor ik deze veranderende metaforen bespreek, wil ik in de volgende paragraaf aangeven hoe deze invalshoek zich verhoudt tot bestaand onderzoek naar beelden van water.

... en beelden

Metaforen worden als 'talige beelden' tot het domein van de verbeelding gerekend, en het speuren naar metaforen in verband met water kan dus ook onderzoek naar waterbeelden worden genoemd. Onder de noemer 'waterbeelden' bestaat sinds een aantal jaar een onderzoekstraditie, met als recente bijdragen twee Alterra-onderzoeken (Jacobs et al., 2002; Langers et al., 2002). Deze traditie besteedt geen speciale aandacht aan metaforen, maar het is zinnig om de benaderingen kort te vergelijken, ook omdat de inzet heel vergelijkbaar is: het idee achter het onderzoek naar waterbeelden is dat een groter inzicht in deze beelden zal helpen verschillen tussen diverse groepen te verhelderen en aanknopingspunten te vinden voor breed gesteunde beleidsoplossingen.

Het onderzoek naar waterbeelden gaat ervan uit dat beelden rond water zijn afgeleid van beelden rond natuur; het bouwt dan ook voort op onderzoek naar natuurbeelden. De consensus die over natuurbeelden gaandeweg is ontstaan is dat ze, hoe je ze ook precies van elkaar onderscheidt, kunnen worden geordend op de dimensie van wild naar getemd. Aan het ene extreem van dit spectrum staat een beeld van natuur als 'wildernis', aan het andere eind wordt natuur gezien als 'functioneel'. Dit spectrum wordt onderverdeeld in drie, vier of vijf verschillende natuurbeelden. Waterbeelden worden, als afgeleide hiervan, volgens dezelfde dimensie ingedeeld. De Alterra-onderzoekers, die kiezen voor een onderverdeling in vijf beelden, onderscheiden een wildernis-, autonomie-, breed, décor- en functioneel waterbeeld.

Om te onderzoeken welke van deze waterbeelden meer en minder worden gesteund, kregen eerst medewerkers van

Rijkswaterstaat en later burgers stellingen en vragen voorgelegd. Hoewel de antwoorden zich soms alleen met enige moeite in het spectrum lieten schikken¹, was duidelijk dat het middelste beeld veruit het meest populair is en de meest functionele beelden veruit het minst. Verder bleken de voorkeuren van burgers in hoge mate overeen te komen met die van medewerkers van Rijkswaterstaat. Verfijning van de doelgroepen is een van de aanbevelingen voor vervolgonderzoek die de onderzoekers op grond daarvan doen.

Ook onderzoekers hebben hun vanzelfsprekendheden. Het waterbeeldenonderzoek herbergt een veronderstelling die nauwelijks wordt toegelicht en daarom kennelijk haast vanzelf spreekt: dat waterbeelden, in het verlengde van natuurbeelden, het best geordend kunnen worden op de dimensie wild-getemd. Maar daar kunnen best vragen bij worden gesteld, ook ten aanzien van natuurbeelden. Piet Schroevers betwijfelt bijvoorbeeld of dit de meest verhelderende ordening is, door te wijzen op de effecten ervan: de natuur-cultuurpolariteit leidt volgens hem steeds weer opnieuw tot de vraag of de mens nu wel of niet thuishoort in echte natuur. Hij acht dat geen erg vruchtbare discussies; als we ermee ophouden kunnen we veel verder komen met de aansluiting van ecologische theorievorming bij de sociale werkelijkheid, aldus Schroevers (1999, p. 145).

In mijn ogen is het ook de vraag of nu juist deze ordening de verschillen in het denken van mensen het best tot uiting brengt. Het is vaak opgemerkt: in Nederland bestaat geen landschap dat niet door mensenhanden is aangeraakt. Natuur en cultuur zijn in het landschap op wisselende manieren, maar altijd door en door, verweven. Als de cultuur-natuurpolariteit iedere keer de basis is van te toetsen beelden, stellingen, vragenlijsten enzovoort, bepaalt hij steeds de discussie, maar blijft de vraag naar andere elementen van het denken onaangeroerd. Dat het brede beeld, waarin cultuur en natuur verweven zijn, in het onderzoek naar voren komt als verreweg het meest populair, doet wel vermoeden dat er zulke andere elementen moeten zijn. Dat de beelden van burgers en medewerkers van Rijkswaterstaat

¹ Clusteranalyse leverde beelden op die zich ingewikkelder tot elkaar verhouden dan de vooraf gedefinieerde beelden. Bovendien bleek binnen vier van de vijf clusters het 'brede' waterbeeld het meest favoriete van die vooraf gedefinieerde beelden te zijn.

sterk overeenkomen suggereert bovendien dat verschillen op de natuur-cultuurdimensie niet de problemen en conflicten verklaren die er tussen hen bestaan. *Hoe* de verweving van natuur en cultuur in de praktijk vorm te geven zou wel eens meer omstreden kunnen zijn dan de vraag *in welke mate* dat moet (zie bijvoorbeeld ook artikelen van Kockelkoren en Achterhuis in Keulartz, 2000).

Om er (via taal) achter te komen hoe het dan wel zit met die beelden, conflicten en problemen lijken metaforen waarin mensen spreken over water een zinvolle ingang. Een belangrijk verschil tussen beide soorten onderzoek is dat de onderzoeker in het 'beeldenonderzoek' van tevoren bepaalt hoe de op te sporen beelden zich tot elkaar verhouden, in metaforenonderzoek niet. Omdat verschillende metaforen zich niet volgens één dimensie laten ordenen, is hun onderlinge verhouding ingewikkelder en kwantitatieve toetsing is minder snel in zicht. Maar ze kunnen daardoor wel meer recht doen aan de meerdimensionale aard van beelden en denkpatronen.

Een pleidooi om aandacht aan metaforen te besteden in verband met waarden en beleving is niet iets geheel nieuws. In een rapport over waarden in verband met de kust pleiten De Boer en Hisschemöller (1998) er bij voorbeeld voor de betekenis en waarde die de omgeving voor mensen heeft te zoeken in verhaallijnen en metaforen. Zij benadrukken dat verhaallijnen verbonden zijn met de netwerken waarin mensen functioneren. In een vervolgrapport stelt De Boer (2001) onderzoek voor naar attitudes en persoonlijk-omgevingsinteracties, waarin metaforen een (beperkte) rol hebben.

In het kader van dit essay is onderzoek naar metaforen in de eerste plaats een techniek om het bestaan en verdwijnen van vanzelfsprekendheden te begrijpen. In de volgende paragrafen zal ik aan de hand van metaforen bespreken hoe burgers en waterbeheerders verschillen in hun aannames over water, en welke veranderingen er gaande zijn.

Er zou een misverstand kunnen rijzen over wat dit kan opleveren: dat het ideaalbeeld bij deze analyse zou zijn dat partijen hun oude eenzijdigheden opgeven en zich (nu eindelijk eens) een alomvattende totaalblik op waterproblemen eigen maken. Maar voorzover metaforen een leidende rol spelen in ons denken kan een totaalbeeld geen realistische verwachting zijn. Beperkingen en eenzijdigheden zijn

onvermijdelijk, ook nieuwe metaforen hebben ze weer. De uitdaging is meer om er iets mee te doen dat ons meer in contact met anderen brengt: ons te realiseren dat alle denkwijzen, zowel oude als nieuwe, zowel die van onszelf als die van anderen, hun eenzijdigheden hebben. Schön en Rein (1994) spreken in dat verband over 'dubbele visie': een visie hebben, maar je tegelijkertijd bewust zijn van die van anderen. Op het nut van dubbele visie zal ik nog uitgebreider terugkomen.

Burgers en hun werelden

Burgers vormen een heterogeen gezelschap, op vele complexe manieren verdeeld in groepen en individuen. Een kenmerk dat velen wel lijken te delen is dat ze niet erg actief nadenken over de plaats en functie van water in Nederland, de permanente en toenemende bedreiging ervan, en de noodzaak van grote veranderingen in de omgang ermee. In een essay over de culturele en emotionele betekenis van water geeft Lengkeek (2001) een overzicht van de betekenissen van water voor Nederlanders; die worden vandaag de dag niet primair bepaald door gevaar maar door wat mensen doen met, in, aan, op en langs water: zwemmen, wonen, hengelen, duiken, varen, wandelen, enzovoort. Recreatie is een steeds grotere rol gaan spelen. Lengkeek constateert dat de burgers water ervaren als getemd en dat de ervaringswerelden van deskundigen en gewone mensen ver uiteen zijn gegroeid. De strijd tegen het water klinkt veel Nederlanders weliswaar vertrouwd, maar wij laten die met een gerust hart over aan Rijkswaterstaat en vergeten de hele kwestie verder, dat is het beeld dat oprijst. Gevaar leeft niet, en de instituties die het water voor ons in bedwang houden leven ook niet. Hoe bijvoorbeeld Rijkswaterstaat, waterschappen en provincies de taken hebben verdeeld weten waarschijnlijk maar weinig mensen en de waterschappen staan al net zo ver van ons af als Rijkswaterstaat, getuige de bijzonder lage opkomst (nauwelijks meer dan 20%) bij waterschapsverkiezingen. In ons actieve bewustzijn zijn we met andere dingen bezig.

De Beemster kan weer als, overigens willekeurig, voorbeeld dienen: voor veel mensen heeft hij een heel andere betekenis dan als waterkunstwerk. In dezelfde maand waarin de Beemster op de

werelderfgoedlijst werd geplaatst, december 1999, kwam in Midden-Beemster het Beemster Collectief bijeen, gericht op plattelandsvernieuwing. Het wel en wee van dit vernieuwingsproces staat mooi beschreven in een rapport (Van der Wel, 2000). Nadat begin jaren negentig ruilverkaveling in de Beemster was afgestemd, was het voor een aantal mensen duidelijk dat er hoe dan ook nieuwe impulsen nodig waren: de economische vooruitzichten voor de boeren waren, zo had het LEI berekend, niet bepaald gunstig. De boeren zelf waren er echter niet echt van te overtuigen dat er iets moest gebeuren. Na haast tot wanhoop te zijn geraakt over dit gebrek aan draagvlak voor vernieuwing gingen de initiatiefnemers uiteindelijk in arren moede aan de slag met een heel anders samengestelde maar wel gemotiveerde vernieuwingsgroep, waarin onder meer kunstenaars een rol speelden.

In de loop van dit proces (her-)ontdekten de vernieuwers de cultuurhistorie van de Beemster als bron van inspiratie. De Beemster als 17^e-eeuws kunstwerk, destijds ontworpen als lusthof en achtertuin voor Amsterdamse kooplieden, leidde tot *Beemster Lusthof* als centraal concept voor de plattelandsvernieuwing. Volgens de studie zag en ziet men in deze metafoor als merknaam veel commerciële kansen. 'De Beemster als agrarisch en cultureel erfgoed op de markt' was het motto van de bijeenkomst van december 1999 (p. 17). De auteur, die het vernieuwingsproces heeft begeleid, gaat vervolgens in op de belangrijke rol die cultuurhistorie kan spelen bij het vormen van toekomstvisies en vernieuwingskaders voor een gebied. Het gaat er dan niet om het verleden te behouden zoals het was, maar het te gebruiken als uitgangspunt en inspiratiebron voor vernieuwing.

De nota laat een heleboel interessante kanten van dit vernieuwingsproces zien: het belang van energieke en volhardende initiatiefnemers, de inspirerende rol die de herontdekking van het verleden speelde en de plaats van een leidende centrale metafoor in dit vernieuwingsproces. Interessant in het kader dit essay over water is vooral ook wat deze metafoor wel en niet naar voren haalt. Terwijl waterstaatshistoricus Willem van der Ham de Beemster vooral ziet als waterstaatkundig kunstwerk, benadrukken de plattelandsvernieuwers de ontspanningsfunctie voor rijke Amsterdammers. Het voorbeeld illustreert dat metaforen specifieke aspecten van de werkelijkheid naar

voren halen: 'lusthof' doet een ander licht op de Beemster schijnen dan 'waterkunstwerk'.

Er zijn eindeloos veel meer groepen met hun eigen blik en vanzelfsprekendheden over de omgeving, waarin water soms wel, soms niet een voorgrondaspect is. Het gaat hier niet om een overzicht. Een paar opmerkingen nog slechts over boeren, die eraan helpen herinneren op hoeveel verschillende plaatsen en manieren water van cruciaal belang is. Voor het in beeld krijgen van de vanzelfsprekendheden van boeren zijn op dit moment nauwelijks actieve vervreemdingstechnieken nodig; veel ervan worden in snel tempo door problemen ondermijnd.

Boeren hebben bij voorbeeld lang een groot stempel gedrukt op de waterschappen en ervoor gezorgd dat het peil in de polders aan hun behoeften werd aangepast. Die aanpassing spreekt steeds minder vanzelf, nu er ruimte nodig is voor het vasthouden en opbergen van water, verdroging als probleem steeds serieuzer wordt genomen en de besturen van waterschappen breder zijn samengesteld. Bovendien versnelt een laag waterpeil de inklinking en dus daling van veenbodems: 'We pompen onszelf naar beneden' (Meeus en Wagendorp, 2003).

Ook de vanzelfsprekende beschikbaarheid van zoet water is aan het verdwijnen; verzilting is een steeds moeilijker te bestrijden probleem. Waar deze zomer in Zuid Holland enige paniek ontstond over de gevolgen voor land- en tuinbouw van het inlaten van brak water met een zoutgehalte van 400 milligram chloride per liter, werd erop gewezen dat Zeeland al aan veel hogere zoutgehalten heeft moeten wennen.

Verzilting wordt nog voornamelijk bestreden, maar andere reacties winnen terrein. Onderzoekers van de universiteit van Wageningen zoeken bijvoorbeeld naar de mogelijkheden van zouttolerante gewassen. Ze zijn daarbij enerzijds geïnteresseerd in traditionele gewassen die in vroeger tijden door terpbewoners werden verbouwd. Daarnaast richten ze zich op nieuwe veredeling, al dan niet met genetische modificatie. Het wordt in Nederland hoog tijd voor zoute landbouw, zeggen deze onderzoekers in ieder geval, samen met Prins Willem Alexander (Benedictus, 2003). De nota *Zilte Perspectieven* (2003) geeft een overzicht van ideeën op dit vlak. Zo

wordt er veel verwacht van *Lemnaweiden*: watervelden vol met eendenkroos (*Lemna minor*), dat goed groeit in brak water. De lemnaweiden kunnen volgens het rapport worden gevoed met mest en het kroos kan worden geoogst als bijzonder productief en eiwitrijk voer voor vee, bemester van de grond, eiwitbron voor menselijk voedsel en leverancier van energie.

Waterbeheerders en hun strijd

De Amerikaanse Ward schrijft in *Water Wars* over haar gesprekken met waterstaatsmensen, die haar rondleidden langs de grote waterwerken. Met name de Oosterscheldekering wekt haar diepe ontzag. Ze wijdt vier bladzijden aan een beschrijving van de bouw ervan.

De verbazing van buitenlanders mag voor velen van ons verrassend zijn¹, hij sluit in feite heel goed aan bij, wordt ook gevoed door, onze eigen wateringenieurs, die hun buitenlandse bezoekers met gepaste trots rondleiden langs onze waterwerken en die ook vaak naar buitenland reizen voor hulp en bijstand bij waterkwesties. De verbazing van de buitenlanders, mogen we aannemen, werkt omgekeerd voor waterbeheerders zelf als een hulpmiddel om met ogen van trots en verwondering naar onze dijken en polders te blijven kijken. De blik van buitenlanders bevestigt bovendien voortdurend de bijzondere positie van het waterbeheer en de waterbeheerders zelf. Niet alleen de Oosterscheldekering is immers verbijsterend, maar het hele bestaan van laag Nederland, als creatie van de Nederlandse strijders tegen de zee. Rijkswaterstaat wordt beschreven als het knapste, stoutmoedigste, en meest efficiënte waterinstituut ter wereld,

¹ Voor mij was bijvoorbeeld het claustrofobische gevoel dat ze in Zeeland had verrassend; ik beschouw het juist als een landschap van ruimte. Maar ik ben er dan ook opgegroeid en liet de bestrijding van het gevaar met een gerust hart over aan mijn vader, die ingenieur was bij de Deltawerken. Hij had goed door dat zijn vanzelfsprekendheden over water de onze niet waren. Wij (zijn kinderen) kregen allemaal vroeg of laat de vraag voorgelegd: als Nederland nog maar een dubbeltje te besteden had, waar zou dat dan aan uitgegeven moeten worden? Ziekenhuizen, opperden wij dan bijvoorbeeld. Het goede antwoord was uiteraard dijken en gemalen. Hij had duidelijk de wijsheid in pacht.

dat niet alleen land beschermt maar ook creëert. Een institutie met inderdaad soms haast goddelijke allure.

Dit alles wil niet zeggen dat waterbeheerders niet hun eigen vanzelfsprekendheden en blinde vlekken hebben. (Hetzelfde geldt voor buitenlanders, maar die laat ik verder rusten.) Veel waterbeheerders denken dat zij de relatie met water simpelweg beter zien dan anderen. Beter dan andere burgers, en beter dan de waterbeheerders van andere landen. Dat Vlamingen beter (doortastender) zouden zijn in waterbeheer dan de treuzelende Nederlanders, zoals Leo Santbergen oppert vanuit zijn ervaringen met integraal waterbeheer in het stroomgebied van de Schelde (Bouter, 2003), is dat niet een soort heiligschennis?

Nederland bevechten op en beschermen tegen haar grootste vijand, het water, dat is de vanzelfsprekende taak van Rijkswaterstaat, en deze op veiligheid en economie gerichte blik heeft lang een aantal andere dingen buiten beeld gehouden. Om te beginnen heeft het waterbeheer heel lang nauwelijks oog gehad voor andere aspecten van de omgeving, zoals ecologische en historische. In de uitvoering van de Deltawerken werd de strijd aanvankelijk gevoerd op een rigoureuze en frontale manier: hermetisch moest de kust worden afgesloten, als een voor de vijand onneembaar front. Voor de rivieren gold in feite hetzelfde: ze moesten worden tegengehouden, ingekaderd, afgewend. Subtiële ecologische evenwichten, cultuurhistorie? Niet voor Rijkswaterstaat. Nadat op deze manier vele fronten en schotten waren geplaatst en verschillende zeearmen in zoete binnenmeren waren veranderd door de bouw van de Grevelingendam, de Brouwersdam, de Haringvlietdam, enzovoort, was de strijd om de open Oosterschelde een keerpunt, de aanzet waardoor Rijkswaterstaat leerde oog te hebben voor ecologie. Toenemende ecologische problemen in de delta hebben deze gevoeligheid geleidelijk verder vergroot: stinkende zeesla in het Veerse Meer, blauwalgen in het Zoommeer, troebel water en hardnekkige exoten in het Grevelingenmeer... Zelfs de Oosterschelde zelf is niet vrij van problemen. Het water wordt er afgeschilderd als een gulzig monster: in hun 'zandhonger', die in de nieuwe situatie niet meer te verzadigen valt, verslinden de diepe geulen de ecologisch belangrijke zandplaten. Het brengt de ecooloog Nienhuis er toe te stellen dat de Oosterscheldekering, de kroon van het

Deltaplan, is geworden tot een rammelend kunstgebit in de mond van de Oosterschelde (Nienhuis, 2003).

In combinatie met de nieuwe bedreigingen door zeespiegelrijzing, daling van het land en extremere pieken in de rivierstanden, hebben de ecologische problemen geleid tot nieuwe strategieën. De tijd van de hermetische afsluiting is voorbij, de oude vanzelfsprekendheden op dat vlak zijn weg. Maar het idee dat Rijkswaterstaat beter dan wie ook weet hoe het moet is niet voorbij. Dit leidt ertoe dat er snel nieuwe vanzelfsprekendheden ontstaan: nieuwe recepten worden nieuwe dogma's. Zo wijst Nienhuis erop dat het ruimte-voor-waterconcept vaak rigide wordt gehanteerd. Na de hoge rivierstanden van 1993 en 1995 is in zijn ogen niet alleen de nadruk te eenzijdig op de rivieren gelegd, maar wordt ook het graven van nevengeulen van rivieren nu teveel gezien als een panacee, met voorbijzien van de problemen die dat ook weer kan oproepen. Het afgraven van uiterwaarden brengt bijvoorbeeld sterk verontreinigde grond aan de oppervlakte.

Verandering van inzicht leidt dus niet perse tot meer openheid voor de inzichten van anderen, of tot meer flexibiliteit. Bovendien krijgt de geschiedenis van het landschap nog steeds weinig aandacht; bij de aanleg van nieuwe natuur speelt cultuurhistorie vaak geen rol. De ontdekking van de cultuurhistorie is voor Rijkswaterstaat een actueel proces, met het rapport *Waterlandschappen* (Van der Buuren et al, 2002) als belangrijke stimulans.

Een andere vanzelfsprekendheid van waterbeheerders werd tot voor kort gevormd door de aard van de vijand: die bestaat uit te veel water, niet uit te weinig. Toen het in de zomer van 2003 ongewoon droog was bleek dat net zo goed problemen te geven en bleken de inzichten op dat gebied helemaal niet zo doortimmerd te zijn: het wegschuiven van dijken bij Wilnis en langs de Rotte bracht veel meningsverschil en gebrek aan kennis aan het licht. Hoe zat het eigenlijk met die veendijken: waren het eigenlijk wel echte dijken, hoeveel droogte kunnen ze hebben, wat gebeurt er precies bij uitdroging, hoe kun je hun staat meten... er waren plotseling meer vragen dan antwoorden. Ook de vraag of het inlaten van enigszins brak water in droge polders nu wel of niet nodig was om paalrot te voorkomen leidde tot discussie.

Om dit gebrek aan kennis in beeld te krijgen was een probleem nodig. Als burgers die dankbaar zijn voor ons dagelijks brood mogen we misschien ook blij zijn met deze droogtenood. De ramp was gelukkig te overzien, en hij leidde tot nieuw onderzoek, nieuwe discussie, nieuwe inzichten, en ook direct al tot nieuwe kunststukjes, zoals het omkeren van de loop van het water - vanuit het IJsselmeer werd water naar Zuid-Holland geleid.

Van strijd naar dialoog en van polder naar uiterwaard

De metafoer van de strijd tegen (teveel) water tekende dus lang de vanzelfsprekendheden van Rijkswaterstaat. Duiden nieuwe metaforen als dialoog en veerkracht op verandering? Het antwoord kan haast niet anders dan gemengd zijn. Het water heeft geen wapenstilstand met Nederland getekend en eenzijdig pacifisme is een levensgevaarlijke strategie. Nederland kan het weren en wegpompen van water niet opgeven. De marges waarbinnen water zijn gang mag gaan mogen worden verbreed, maar de grenzen worden nog steeds zorgvuldig vastgesteld. Terwijl er op het eerste gezicht sprake is van een radicale omslag, kan dat dus niet het hele verhaal zijn.

Een beschouwing van de metaforen maakt die ambivalentie ook heel duidelijk. Dialoog is niet perse iets anders dan strijd. *Dialoog is strijd* is een wijdverbreide metafoer, zo hebben Lakoff en Johnson laten zien. Omgekeerd valt strijd ook te zien als dialoog, namelijk een van de vormen die de dialoog met het water kan aannemen. De nota *Waterlandschappen* onderscheidt in de historische dialoog van Nederland met het water verschillende vormen van waterstaat: natuurlijk, defensief, offensief en manipulatief (Van der Buuren et al., 2002). Strijd en dialoog zijn dus begrippen die op complexe manieren zijn verweven. De verandering van strijd- naar dialoogmetaforen laat zo beschouwd eerder zien dat de strijd, of de dialoog, nu met andere, subtielere middelen moet worden gevoerd.

De metaforen van de 16^e-eeuwse waterbouwkundige Vierlingh, naar voren gehaald door de 20^e-eeuwse waterstaatkundige Van de Velde (1967), zijn hier verhelderend. Vierlingh, schrijft Van de Velde, stelde dat wij ons in de bestrijding van het water kunnen laten leiden

door twee beginselen. Het ene is 'fortse', oftewel geweld, het andere is 'soeticheijt', oftewel subtiliteit en list. Vierlinghs voortdurende raad is om het water niet in de eerste plaats met geweld te weerstaan, maar veeleer te zoeken naar soeticheijt. In Van de Velde's beschrijving: treed de tegenstander niet frontaal tegemoet maar stuur de energie van de tegenstander zo, 'dat ze geleidelijk in een andere richting wordt gedwongen om op die manier de energie over een uitgestrekt front te verdelen of af te leiden naar een plaats waar ze minder schade kan teweegbrengen' (p. 5). Dit doet niet alleen denken aan de principes van de Oosterse verdedigingskunst aikido, maar ook erg aan de uitgangspunten van het huidige beleid om de rivieren meer ruimte te geven. Ruimte voor water is zo bezien dus niet iets heel anders, maar een nieuwe, 'soetiche' zet van de Nederlanders in de strijd tegen het water, een list, waar geweld als strijdmiddel faalde.

In een strijd die in feite grimmiger aan het worden is kan de huidige omslag inderdaad in veel gevallen beter worden gezien als een slimme list. Als de verwachtingen van zeespiegelrijzing enzovoort kloppen, staan we in Nederland niet voor een vrijblijvende opgave en is ruimte maken voor water niet alleen maar een win-win idee. In een land dat de laatste tijd niet meer gewend was te verliezen van water, en dat zonder veel besef van gevaar steeds voller is gebouwd, ook op plekken die in feite bijzonder kwetsbaar zijn voor de aanvallen van de vijand, is het voor velen wel even slikken land aan het water terug te moeten geven.

Om te kunnen bespreken hoe we maatschappelijk gezien met de veranderende beelden rond water zouden kunnen omgaan, wil ik ook wijzen op de intrigerende verbinding tussen beelden over water en het sociale leven. Enerzijds leveren sociale en politieke metaforen, zoals strijd en dialoog, beelden voor de omgang met het water. Omgekeerd levert de Nederlandse relatie met water ook beelden voor de Nederlandse sociale identiteit en het politieke leven. Het poldermodel is misschien wel de bekendste metafoor voor deze relatie.

In deze vermenging en verbinding van sferen duidt een nieuw beeld als 'veerkracht' zowel op een flexibele omgang met het water, als op een flexibel sociaal proces, waarin allerlei participatieve en interactieve methoden zorgen voor een bereidheid tot aanpassing (Remmelzwaal en Vroon, 2000). Het beeld levert zo in een moeite

niet alleen meer ruimte voor de rivier, maar ook voor maatschappelijke processen. Van Hemert (1999), die op deze ambivalentie van het begrip veerkracht wijst, citeert de vierde nota waterhuishouding: 'Ruimte voor water betekent ook speelruimte voor de lokale situatie.' Net als veerkracht gelden de metaforen over strijd en dialoog zowel de relatie met de natuur als de relatie tussen burgers onderling. Dialoog kan dus ook in sociale contexten worden opgevat als een soetische list: om in een interactief proces draagvlak voor het beleid te creëren.

In de verweven en veranderende beelden rond water en samenleving wordt naarstig gezocht naar opvolgers voor de polder. Het poldermodel verwijst naar een op consensus gerichte overlegstructuur, waarin iedereen zich saamhorig schaart achter het algemeen belang om droge voeten te houden. Het zorgt voor draagvlak en het heeft afgedaan. Nieuwe metaforen die worden geopperd, zoals het uiterwaardenmodel, zijn niet minder ontleend aan de relatie met water. Alleen benadrukken ze geen consensus of draagvlak, maar innovatie en zelfsturing. De kern van het uiterwaardenmodel wordt enerzijds omschreven in relatie tot water en natuur: 'Waar het poldermodel uitging van de strijd tegen het water, het volledig onderwerpen van de natuur, ziet het uiterwaardenmodel de natuur als een vruchtbare bodem waarmee gebouwd kan worden' (Venhuizen, 2001). Anderzijds is het een sociaal model, waarvan de kern wordt gevormd door de eigen verantwoordelijkheid van burgers. In 'flexibele coalities en onverwachte allianties' geven die burgers vorm aan hun verlangens (Meurs, 2001)

In het uiterwaardenmodel lijken de burgers bepaald niet van plan te zijn zich zomaar aan te passen aan het algemeen belang en aan het beleid dat hen wordt voorgehouden; ze voelen meer voor zelfsturing. In zijn sociale interpretatie maakt dit beeld de weerstand voelbaar waarmee beleidsmakers en waterbeheerders te maken krijgen als ze op zoek gaan naar draagvlak voor hun urgente plannen om het water meer ruimte te geven.

Complexe verschuivingen verlopen niet overal synchroon. Terwijl het denken van waterbeheerders verschoof van strijd naar dialoog, verschoof het maatschappelijk denken over dialoog van polder naar uiterwaard, van consensus en draagvlak naar zelfsturing

en flexibele allianties. Waterbeheerders die in hun denken over maatschappelijke dialoog nog het poldermodel voor ogen hebben zullen de weerstand die ze ondervinden misschien slecht kunnen plaatsen.

Draagvlak en vernieuwing...

Het korte lijstje vervreemdingstechnieken overziend (rampen en problemen, het buitenstaandersperspectief, de zoektocht naar metaforen) lijkt het mij duidelijk dat de passieve weg van rampen en problemen een dominante manier is en blijft om ons wakker te schudden uit de sluimer van onze vanzelfsprekendheden. Het zal misschien altijd de belangrijkste weg naar vervreemding en verwondering blijven, al was het alleen maar omdat er zonder problemen geen urgentie is om die moeite te doen. De actieve vervreemdingstechnieken daarentegen kunnen niet alleen helpen vanzelfsprekendheden in beeld te krijgen en daarmee soms rampen te voorkomen, ze kunnen ook helpen communicatiekloven te overbruggen, doordat ze het eigen gelijk relativiseren.

In hun boek *Frame Reflection* (1994) buigen Donald Schön en Martin Rein zich over hardnekkige beleidscontroverses. Ze opperen dat aan zulke controverses vaak verschillen van denkkader (frame) ten grondslag liggen, die worden gekenmerkt door verschillen in generatieve metaforen. Bewustwording van die metaforen kan enorm helpen bij het vinden van oplossingen, omdat partijen zich daardoor ook bewust worden dat hun manier om de problemen te zien niet dé manier is, maar een manier onder andere manieren. Een van de mogelijke resultaten van die bewustwording is wat zij noemen 'dubbele visie', dat wil zeggen het vermogen om te opereren vanuit een kader en tegelijkertijd te beseffen dat er andere legitieme kaders zijn. Een verwante vaardigheid is het vermogen jezelf te verplaatsen in de positie van een andere partij. Dubbele visie weekt partijen los van het absolute eigen gelijk, dat vaak leidt tot tegenstellingen in termen van belangen. Belangen en frames zijn niet identiek, maar hebben wel nauwe relaties: denkkaders bepalen wat mensen als hun belangen zien. Het ontwerpen van nieuwe, breed gedragen

oplossingen vereist verandering in denkkaders en maakt geen kans zonder mensen met dubbele visie.

Maar dubbele visie vooronderstelt acceptatie van beperkingen van denkwijzen en is daardoor verre van vanzelfsprekend. Wie beperkingen van denkpatronen als een kwaad ziet zal bij de ontdekking van de eenzijdigheden van een oude vanzelfsprekendheid meteen op zoek willen naar een betere zienswijze, zonder beperkingen deze keer. Ook wie niet van het ontheemde gevoel van verwondering en vervreemding houdt, zal verlies van oude vanzelfsprekendheden meteen willen opvullen: met nieuwe zekerheden. De omslag van het Grote Gelijk naar het Grotere Gelijk betekent dan bijvoorbeeld nooit meer hermetische schotten, alleen nog ruimte voor water. Geen strijd, maar dialoog. Geen draagvlak en consensus, alleen nog wisselende coalities, flexibele allianties en interactieve sturing. Geen polders, maar uiterwaarden..

Metaforen werpen altijd een specifiek licht op de werkelijkheid, en voorzover metaforen ons denken kleuren, zijn eenzijdigheden onuitroeibaar. De polder heeft mogelijkheden en beperkingen, de uiterwaard heeft andere mogelijkheden en beperkingen. Als geen enkel beeld de ultieme waarheid vertegenwoordigt is dubbele visie een passender ideaal dan het Grootste Gelijk. Dat wil niet zeggen dat het uiterwaardideaal niet beter kan zijn voor sommige situaties en het oplossen van sommige problemen, maar wel dat het niet voor alle situaties en alle problemen beter zal zijn.

Is dubbele visie daarmee een doel dat ons veroordeelt tot passieloosheid, gebrek aan visie en mening, tot relativisme? Integendeel. Om te beginnen tonen auteurs als Schön en Rein zich hevig en met veel visie betrokken bij de vraag hoe maatschappelijke controverses op te lossen. Bovendien impliceert dubbele visie niet de afwezigheid van standpunten en meningen, maar alleen (en met passie, wat mij betreft) van de verabsolutering daarvan. Wie een uiterwaardenmodel, een duinmethodiek of een mosselstrategie propageert ziet dat voorstel daarmee niet noodzakelijk als panacee en verwijst niet perse het poldermodel voor elke situatie naar de prullenbak. Wie tegen een dogmatische strategie van hermetische schotten is, keert zich daarmee niet tegen iedere waterkering en dijk.

Wie dat wel doet mag dan ferme meningen hebben maar denkt ook erg zwart-wit en is een gemakkelijk slachtoffer van hypes.

Poldermodel, consensus en draagvlak zijn tegen grenzen van hun constructief vermogen opgelopen. De ontwikkelingen rond water maken een deel van die moeilijkheden goed zichtbaar. Zolang de meeste mensen niet actief bezig zijn met water is het zoeken naar draagvlak een wonderlijke bezigheid. Deze metafoor suggereert een stevige basis die het beleid draagt, en veronderstelt daarmee een betrokkenheid van mensen bij de problemen van de beleidsmakers die er vaak niet is, omdat mensen simpelweg met andere dingen bezig zijn. Mensen wakker schudden, zoals via de campagne *Nederland Leeft met Water*, is in dat geval een taak die voorafgaat aan de mogelijkheid om draagvlak te krijgen. Maar als mensen eenmaal wakker zijn kunnen en willen ze een bijdrage leveren die veel verder gaat dan het leveren van draagvlak: ze gaan hun eigen verhalen en belevingen inbrengen, en op hun beurt de waterbeheerders wakker schudden uit hun eigen slaap der vanzelfsprekendheden.

Waterbeheerders mogen dan meer weten als het om water gaat, veel burgers accepteren het niet zonder meer als Rijkswaterstaat denkt de wijsheid over water in pacht te hebben, ook niet als het een nieuwere wijsheid is dan eerst. Ze wijzen niet alleen op het gebrek aan ecologisch of cultuurhistorisch bewustzijn bij Rijkswaterstaat, of de manier waarop hun belangen worden veronachtzaamd, ze gaan ook eigen plannen maken.

Zulke plannenmakerij is er inmiddels in veel soorten en maten: in initiatieven van lokale overheden en bewoners, van projectontwikkelaars, kennisinstituten en denktanks (De Blauwe Stad, de Deltametropool), architecten (www.h2olland.nl), waterschappen en kunstenaars.

Een voorbeeld is de ontwerpprijsvraag *Amfibisch Wonen* (www.amfibischwonen.nl) in de provincie Zuid-Holland. Op basis van de inzendingen zijn plannen uitgewerkt waarin met duidelijk plezier de vanzelfsprekendheid wordt losgelaten dat het, om in veengebieden te wonen, nodig is dat de drassige en 'yoghurt-achtige' bodem wordt drooggepompt tot hij zowaar op vaste grond lijkt. Waarom geen drijvende containers als huis, waarmee de bewoners kunnen aanleggen

waar ze maar willen, en zo nu en dan op drift kunnen gaan om elders op zoek te gaan naar nieuwe burens?

Groot enthousiasme voor nieuwe plannen is ook te vinden in de neerslag van het ontwerpatelier *Naar Zee!* (2003), een initiatief van het Ruimtelijk Planbureau, dat acht jonge ontwerpers wakker schudde en een jaar lang aan het werk zette met de opdracht een nieuw, innovatief concept voor zee en kust te ontwerpen. Het resultaat is een boek vol verkenning van nieuwe beelden: Deltaficatie, Holland op zijn Langst, zilte geesten, de zee als proeftuin en als park, kustkastelen, strandgoederen, enzovoort. Het wil een eerbetoon zijn aan de kust en de zee, maar ook aan de 'vernuftelingen van vroeger' met hun gedurfde projecten: Vierlingh, Leeghwater, Lely, Van Veen (de initiatiefnemer van de Deltawerken) en anderen. Het ontwerpen van pionierende denkbeelden, roept het boek, is niet het alleenrecht van de overheid (p. 129).

Naar Zee! propageert de kwelder als alternatieve metafoor voor de polder. Het poldermodel wordt ook hier verworpen, als symbool van de op consensus gerichte cultuur waarbij ieder zich moest schikken in het algemeen belang. Het kwelderspel is gericht op experimenten en innovatie. Het bepleit een voortdurende aanmaak van concepten en denkbeelden in een spel van wisselende coalities. De metafoor moet bovendien duidelijk maken dat zulke vernieuwing tijd kost: een kwelder groeit langzaam aan (p. 69).

Net als de uiterwaard brengt de kwelder de boodschap dat de overheid, of Rijkswaterstaat, een zoektocht naar draagvlak en consensus kan vergeten. Wakker geschudde burgers willen een veel actievere rol: ze willen buitendijks, en daar zelf vorm geven aan grootse visies en pionierende denkbeelden.

Ook als uiterwaard en kwelder niet de ultieme waarheid vertegenwoordigen, maken ze wel duidelijk dat er rond water enorme bronnen van inspiratie en creativiteit vallen aan te boren. De voorbeelden hierboven zijn in dat opzicht uiteraard bovengemiddeld, omdat het om kunstenaarsprojecten gaat. In bewonerscommissies waar woonsituaties op het spel staan valt veel minder vrijzwevende speelsheid te verwachten. Maar toch. Er zijn aanwijzingen dat de in vergelijking met andere landen extreem lage trots van Nederlanders op hun land (UNESCO, 2000) aan het veranderen is; een enquête van

Motivaction kwam in december 2003 in het nieuws onder de kop *Meeste Nederlanders zijn trots op hun land*. De strijd tegen het water roept volgens de enquête het sterkst trots op, namelijk bij 88 % van de Nederlanders. Het bericht doet vermoeden dat het waterbewustzijn onder burgers inmiddels aan het toenemen is.¹ En zodra we ons (opnieuw) realiseren dat Nederland al eeuwen een stukje bij beetje opgebouwd kunstwerk is, kijken we kennelijk met bewondering en trots naar ons land en naar de grote helden uit ons waterstaatsverleden.

Rijkswaterstaat hoeft zich dus misschien niet zoveel zorgen meer te maken over ons bewustzijn: eenmaal wakker geschud laten velen van ons zich gemakkelijk inspireren door de herontdekking van onze langdurige relatie met het water. Het is niet de kale kennis die daarbij motiveert. Als we met een blik van afstand en bevreemding kijken naar zulke basale gegevens als onze plaats in ruimte en tijd worden we haast onvermijdelijk geraakt, de aanwezigheid beseffend van krachten die groter zijn dan wijzelf en die verbonden zijn met onze identiteit. Dat we daarover willen meedenken, en het niet geheel aan Rijkswaterstaat willen overlaten, daar kunnen de waterbeheerders, gezien hun eigen vanzelfsprekendheden en blinde vlekken, en gezien het streven naar medeverantwoordelijkheid, maar beter blij mee zijn.

Een alom-opborrelende creativiteit zou kunnen uitlopen op een veelheid aan initiatieven en experimenten, grotere maar meestal kleinere. Hoewel dat zijn charmes heeft, is het ook een versnippering van energie en kan het leiden tot het verergeren van de beruchte verrommeling van het landschap. De waterstaatkundige heldendaden uit het verleden kenmerkten zich juist door een geweldige bundeling van krachten. Ook nu is er behoefte aan gebundelde kracht, met brede visies als Deltametropool of Park aan Zee, en nieuwe visionairen in het voetspoor van Leeghwater en Lely (zie bijvoorbeeld De Jong, 2003). Om nieuwe heldendaden mogelijk te maken lijkt het daarom een taak voor de waterbeheerders ons niet alleen wakker te schudden en vervolgens als creatieve kweldergeesten te dulden. Het gaat er vervolgens ook om al die reservoirs aan energie, verbeeldingskracht en creativiteit te bundelen en coördineren. De wakkerschudactie *Nederland leeft met water* zou bij voorbeeld een vervolg kunnen

¹ Onder invloed van Wilnis? De rivierstanden? *Nederland leeft met Water*? De herdenking van de ramp van 1953? Prins Willem Alexander?

krijgen in de ontwerpwedstrijd *Alle hens aan dek*, waarin gemengde teams met elkaar strijden om het ontwerp van het winnende overall concept voor de toekomst van het waterbeheer. Aangezien het water ons naar verwachting op den duur zal dwingen tot grote gezamenlijke inspanningen, kunnen nieuwe kansen voor het poldermodel daarbij haast niet uitblijven.

Epiloog

Venetië is een zo wonderbaarlijke stad dat een boek dat *Paradijs der Steden* heet (Julius, 2003) eigenlijk alleen maar over Venetië kan gaan. Het is deze stad der steden, een collega van de Beemster op de UNESCO-werelderfgoedlijst, die in Diana Wards boek over water wordt besproken in hetzelfde hoofdstuk als Nederland, omdat de problemen zo op elkaar lijken.

Venetië verdwijnt langzaam maar erg zeker onder water. Oplossingen worden gezocht in allerlei versterkingen, in een herstel van ecologische evenwichten, en in zulke technische kunstwerken als hydraulische onderwatercaissons, die bij hoog water uit zee kunnen worden opgepompt en dan het water tegenhouden en die veel verzet oproepen. In november 2003 viel de sluitingsceremonie van het 30^e jaarlijkse Werelderfgoedcongres in Venetië samen met een hoogwaterpeil dat zelfs de meest cynische critici in Venetië deed inzien dat het motto 'laat ze maar laarzen aandoen' niet eeuwig blijft voldoen (<http://whc.unesco.org/nwhc/pages/doc/main.htm>). De caissons zullen er waarschijnlijk komen en daarmee zal Venetië nog zeker een eeuw standhouden. Maar als de zee blijft stijgen is er op den duur geen houden aan. De problemen van Venetië zullen dan bovendien in het niet zinken bij de geweldige problemen die overal ter wereld langs kusten ontstaan, zo beschrijft Ward de overpeïningen van een Venetiaanse waterbeheerder. De ingenieur die Ward in Nederland rondleidt beschrijft iets soortgelijks. Wij kunnen het droogpompen nog wel even volhouden, zegt hij. Bangladesh heeft daar geen geld voor.

Wie de problemen van klimaatverandering en zeespiegelrijzing op mondiale schaal bekijkt, ziet mogelijk al heel snel rampscenario's,

zoals in de genoemde studie van het Pentagon, waarbij Den Haag al in 2007 aan de zee is prijsgegeven. Waterbeheerders dichterbij huis verwachten dat Nederland het langer zal redden. Dat danken we dan aan de beschikbaarheid van geld, kennis en creativiteit, zaken die voor de delta's en lage kustgebieden van armere landen veel minder vanzelfspreken dan voor ons. Het lijkt er hoe dan ook op dat kustbewoners van de wereld wonen in het uitstel.

Literatuur

Atelier 'Naar Zee!' (2003): *Naar Zee! Ontwerpen aan de Kust*. Ruimtelijk Planbureau, Den Haag.

Benedictus, Rinze (2003): Zoute Landbouw is niets nieuws. In: *Bionieuws*, 12 september.

Boer, J. de (2001): *Waarden en Beleving van Water en Waterbeheer*. Instituut voor Milieuvraagstukken, Vrije Universiteit, Amsterdam.

Boer, J. de, en M. Hisschemöller (1998): *Omgevingswaarden en de Kust*. Instituut voor Milieuvraagstukken, Vrije Universiteit, Amsterdam.

Bolt, Rodney (2003): A Dutch Landscape. In: *Skyward*, Inflight Magazine of JAL, Japanese Airlines.

Bosch, A. en W. van der Ham (1998): *Twee Eeuwen Rijkswaterstaat; 1798-1998*. Europese Bibliotheek, Zaltbommel.

Bouter, Hugo (2003): Vlamingen beter in waterbeheer dan treuzelende Hollanders. *Wb* 36 (4 december).

Buuren, M. van der, C. van Drimmelen en W. Iedema, red. (2002): *Waterlandschappen; De Cultuurhistorie van de Toekomst als Opgave voor het Waterbeheer*. RIZA-werkdocument, Ministerie van Verkeer en Waterstaat, Den Haag.

Fiselier, J.L., red. (2003): *Zilte Perspectieven*. Verkennende Studie. Innovatienetwerk Groene Ruimte en Agrocluster, Den Haag.

Ham, Willem van der (2002): Een wijd perspectief. In: Buuren, M. van der, et al (red): *Waterlandschappen; De Cultuurhistorie van de Toekomst als Opgave voor het Waterbeheer*, pp 107-117. RIZA-werkdocument, Ministerie van Verkeer en Waterstaat, Den Haag.

Hellsten, Iina (2002): *The Politics of Metaphor. Biotechnology and Biodiversity in the Media*. Tampere University Press, Tampere.

Hemert, Mieke van (1999): Ruimte voor de Ingenieur. In: *K&M. Tijdschrift voor Empirische Filosofie* 23: 361-387

Jacobs, Maarten, A. van den Berg, R. van Kralingen, F. Langers, Vries, S. de (2002): *Waterbeelden; Een Studie naar de Beelden van Waternatuur onder Medewerkers van Rijkswaterstaat*. Alterra-rapport 512, Alterra, Wageningen.

Johnson, Frank, ed. (1973): *Alienation. Concept, Term, and Meanings*. Seminar Press, New York.

Jong, Martin de (2003): Drama in de Delta. *Elsevier*, 8 februari. Ook te vinden via www.deltametropool.nl

Julius, John (2003): *Paradijs der Steden. Venetië in de Negentiende Eeuw*. De Bezige Bij, Amsterdam.

Keulartz, Jozef, red. (2000): *Rustig, Ruig en Rationeel. Filosofische Debatten over de Verhouding Cultuur-Natuur*. Kasteel Groeneveld, Baarn.

Lakoff G. and M. Johnson (1980). *Metaphors We Live By*. University of Chicago Press, Chicago.

Lakoff G. and M. Johnson (1999). *Philosophy in the Flesh*. Basic Books, New York.

Lakoff, George and Mark Turner (1989): *More than Cool Reason. A Field Guide to Poetic Metaphor*. University of Chicago Press, Chicago.

- Langers, Fransje, M. Jacobs en R. van Kralingen (2002): *Waterbeelden; Studie naar de Beelden van Water onder de Nederlandse Bevolking*. Alterra-rapport 628, Alterra, Wageningen.
- Lengkeek, J.(2000): De culturele en emotionele betekenis van water. In Wilt, J.G. de et al (red): *Over stromen; Achtergronddocument*. NRLO/AWT/RMNO, Den Haag.
- Meeste Nederlanders zijn Trots op hun Land (2003). *Metro*, 22 december; zie ook www.clubmetro.nl.
- Meeus, Jan en Bert Wagendorp (2003): We pompen onszelf verder naar beneden. *Volkscrant*, 6 september.
- Meurs, Paul (2001?): Opportunisme en Verpretparking: Kunst en Ruimtelijke Ordening. In *Venhuizen Conceptmanagement, Art and Urbanism*.
- Ministerie van Verkeer en Waterstaat (2002): *Nederland Leeft met Water*. Brochure, Ministerie van Verkeer en Waterstaat, Den Haag
- 'Nederland in 2007 deels onbewoonbaar' (2004): *NRC Handelsblad* 23 februari.
- Nienhuis, Piet (2003): Het Rammelend kunstgebit in de Oosterschelde. *Bionieuws*, 7 november.
- NRLO/AWT/RMNO (2000): *Over Stromen; Kennis- en Innovatieopgaven voor een Waterrijk Nederland*. Nationale Raad voor het Landbouwkundig Onderzoek; Adviesraad voor Wetenschaps- en Technologiebeleid; Raad voor het Milieu-en Natuuronderzoek. Den Haag.
- Overbeek, Greet en Susanne Lijmbach, red. (2004): *Medeverantwoordelijkheid voor Natuur*. Wageningen Academic Publishers, Wageningen.

Raad voor het Landelijk Gebied (1999): *Made in Holland; Advies over Landelijke Gebieden, Verscheidenheid en Identiteit*. Publicatie RLG 99/2, Den Haag.

Rommelzwaal, Albert en Jaques Vroon (2000): *Werken met Water; Veerkracht als Strategie*. Ministerie van Verkeer en Waterstaat, Den Haag.

Schön, D.A. (1979): Generative Metaphor: A Perspective on Problem-Setting in Social Policy. In: A. Ortony (ed.): *Metaphor and Thought*; pp 254-284 Cambridge University Press, Cambridge.

Schön, Donald, and Martin Rein (1994): *Frame Reflection; Toward the Resolution of Intractable Policy Controversies*. Basic Books, New York.

Schreuder, Arjen (2003): Nederland heeft laag bewustzijn van hoog water. In: *NRC Handelsblad* 7 januari.

Schroevens, Piet (1999): Menselijk Bemiddelde natuur. In: Kolen, J. en T. Lemaire (red.): *Landschap in Meervoud; Perspectieven op het Landschap in de 20^e/21^e Eeuw*. Uitgeverij Jan van Arkel, Utrecht.

Somers, Nadet, Sandra van der Kroon en Greet Overbeek (2004): *Hoe vreemd is natuur in Nederland? Natuurbeelden van allochtonen*. LEI, Den Haag (verschijnt binnenkort).

Toorn, Willem van (1998): *Leesbaar Landschap*. Querido, Amsterdam.

UNESCO Culture Sector (2000): *World Culture Report: Cultural Diversity, Conflict and Pluralism*. UNESCO, Paris.

Velde, P.A. van de (1967): *Fortse en Soeticheijt in de Waterbouwkunde*. Intreerede T.H. Delft. Uitgeverij Waltman, Delft.

Verhoeven, Cornelis (1967): *Inleiding tot de Verwondering*. Ambo, Balthoven.

Ward, Diana Raines (2002): *Water Wars; Drought, Flood, Folly, and the Politics of Thirst*. Riverhead Books, Penguin Putnam, New York.

Wel, N. van der (2000): *Plattelandsvernieuwing en Cultuur; Interactieve Planontwikkeling in de Beemster*. Rapport Nationale Raad voor Landbouwkundig Onderzoek, Den Haag

De kaart van de Beemster is afkomstig uit de *Gemeente-atlas van Noord-Holland* van Jacob Kuyper anno 1868 (www.rootsweb.com/~nldnh/gemeente-atlas).